

Tibyân fî 'ilmi'l-me'ânî ve'l-bedî' ve'l-beyân (nşr. Hâdî Atıyye Matar el-Hilâlî), Beyrut 1407/1987, s. 461-463; Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tirâzû'l-müteammîn li-esrârî'l-belâğa*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye), II, 330-347; İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Fevâ'idü'l-müşevviķ ilâ 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, Kahire 1327, s. 140; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, İstanbul 1304, s. 375-378; Süyûtî, *Mu'terekû'l-aḳrân fi i'câzi'l-Ḳur'ân* (nşr. Ali M. el-Bicâvî), Kahire 1973, I, 60; Abdünnâfi İffet, *en-Nef'u'l-muavvel*, İstanbul 1290, II, 237, 239; Ahmed Matlûb, *Mu'cemû'l-muşâlahâti'l-belâgiyye ve teṭavvürühâ*, Beyrut 1996, s. 229-233.

İSMAİL DURMUŞ

TEHÂNEVÎ

(التهانوي)

Muhammed A'lâ b. Ali b. Muhammed
Hâmid et-Tehânevî el-Fârûki
(ö. 1158/1745'ten sonra)

Keşşâfû iştlâhâtî'l-fünûn ve'l-ʿulûm
adlı ansiklopedik eseriyle tanınan
Hintli âlim

(bk. KEŞŞÂFÜ ISTILÂHÂTÎ'L-FÜNÛN
ve'L-ULÛM).

TEHÂRÛC

(التخرج)

Bedel karşılığında
mirastan çekilme anlamında
fıkıh terimi.

Sözlükte “karşılıklı olarak çıkmak” anlamındaki **tehârûc** fıkıhta mirasçının bir bedel alıp mirastan çekilmesini ifade eder (Cürçânî, s. 236; İbn Âbidînzâde, VIII, 261). Bedel karşılığı mirastan çekilene **hâric** veya **muhârec**, bedel ödeyerek onun yerini alana **muhâric** denir. İslâm hukukuna göre, mirasçılardan biri veya birkaçı diğer mirasçılardan bir kısmı veya tamamı lehine terekeden hiçbir şey almadan miras hakkından vazgeçebileceği gibi muayyen bir şey almak veya terekenin şâyi bir cüzünü talep etmek suretiyle yahut diğer mirasçılardan kendi mallarından verecekleri bir bedel karşılığında mirasçılıktan çekilebilir. Fıkıh eserlerinde **tehârûc** “bir bedelle mirastan çekilme” anlamında kullanılmakla birlikte hiçbir şey almadan mirastan çekilmesi de bu terimle ifade eden müellifler vardır. **Tehârûc** teriminin daha çok müteahhir Hanefî literatüründe kullanıldığı, diğer mezheplerde konunun “sulh anî't-terike” vb. lafızlarla ifade edildiği görülür. Fakihler **tehârûc**ü bey' hükümlerinin câri olduğu bir sulh anlaşması niteliğinde gördüklerinden bu konu fıkıh eserlerinde genellikle sulh bölümünün sonunda bir fasılda ele alınır. Bazı fakihler “mûsâ leh”in anlaş-

mayla terekeden çıkmasını da **tehârûc** saymıştır. **Tehârûc**, ortak mülkiyette paydaşlardan birinin bedel karşılığında bu hakkından vazgeçmesini de anlatır. Bir rivayette İbn Abbas'ın “yetehârecü” fiilini gerek paydaşlar gerekse mirasçılar hakkında kullandığı görülmektedir (Buhârî, “Havâlat”, I; “Şulh”, 13). Aynı kökten türeyen **muhârece**, **tehârûc** mânasına geldiği gibi “kölenin kazancından belli bir miktarı (haraç) efendisine vermesi üzerine yapılan anlaşma” anlamında da kullanılır. Hz. Osman döneminde vefat eden Abdurrahman b. Avf'ın eşi Tümmâdır bint Asbağ 80.000 dirhem karşılığında miras hakkından vazgeçmişti (İbn Sa'd, III, 136).

Bir mirasçı, terekeden veya diğer mirasçılardan herhangi bir şey almadan onların tamamı lehine mirastan çekilirse meseleye mirasçı olarak dahil edilir, fakat payı ortak paydadan (mahrec) çıkarılır ve kalan miktar meselenin mahreci kabul edilir. Meselâ zevce, anne, kız kardeş ve erkek kardeşin mirasçı olduğu bir meselede payların dağılımı sırasıyla 9/36, 6/36, 7/36 ve 14/36 iken erkek kardeşin mirasçılıktan çekilmesi durumunda ortak payda (36-14=) 22 ve diğerlerinin payları sırasıyla 9/22, 6/22 ve 7/22 olur. Birden fazla vâris mirasçılıktan çekildiğinde de bu usul geçerlidir. Mirasçı, diğer vârislerin muvafakati üzerine terekeden payını yahut payından ek-sik veya fazla bir şeyi alarak çekilirse işlem yine aynı usulle yapılır. Mirasçılardan biri veya birkaçı lehine de mirastan çekilmek mümkündür. Çekilen mirasçı kendi payının, lehine çekildiği mirasçılar arasında hangi oranlarda paylaştırılacağını belirtmişse o oranlarda paylaştırılır, belirtmemişse lehlerine çekildiği mirasçılara payları oranında taksim edilir. Mirasçılardan biri kendi mülkünden bir şey ödeyip diğer mirasçılardan birinin veya birkaçının çekilmesini sağladığı takdirde işlem yukarıda olduğu gibi bütün mirasçılardan dahil edildiği bir mesele olarak kurulur, çekilenin ya da çekilenlerin payları çekilmeyi sağlayan mirasçıya verilir. Çekilmeyi sağlayan mirasçılar birden fazla ise ve farklı kıymetlerde mal vererek bir ya da birkaç mirasçının çekilmesini sağlamışlarsa bu durumda da mirasçılardan tamamı meseleye dahil olur. Çekilenlerin payları çekilmeyi sağlayanlar arasında ödemeleri oranında paylaşılır. Meselâ çekilmeyi sağlayan üç mirasçıdan biri çekilene ödenen miktarın altıda birini, diğeri altıda ikisini, bir diğeri altıda üçünü ödemişse çekilenin ya da çekilenlerin paylarını kendi aralarında bu oranlara göre paylaşırlar.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, III, 136; Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertibi'l-mu'rib* (nşr. Mahmûd Fâhûrî – Abdülhamîd Muhtâr), Halep 1399/1979, I, 250; Cürçânî, *Şerhu's-Sirâciyye*, Kahire, ts. (Matbaatü Ferrecullah Zekî el-Kürdî), s. 236-238; Hattâb, *Mevâhibü'l-celîl*, Beyrut 1398, V, 84-85; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebîr*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr), III, 315-317; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), V, 642; İbn Âbidînzâde, *Kurretü 'uyûni'l-aḳyâr*, Kahire 1386/1966, VIII, 261; Hüseyin Fehmi, *Zübdetü'l-ferâiz*, İstanbul 1290, s. 24-26; Mahmud Esad Seydişehirî, *Ferâidü'l-ferâiz*, İstanbul 1301, s. 334-346; Adalı Hâce Muhammed Hilmi, *Keşfü'l-ferâiz*, İstanbul 1308, s. 582-601; Sâlih Efendi, *Ceride-i Ferâiz*, İstanbul 1318, s. 153-157; Filibeli Ahmed Hulûsi, *Fetâvâ-yı Ferâiziyye*, İstanbul 1311, s. 72; İbrahim Ethem, *Kânûn-i Medeniye Göre Mukayeseli Yeni Miras Taksim Rehberi*, İstanbul 1928, s. 139-141; Ali Himmet Berkî, *Miras ve İntikal*, Ankara 1948, s. 111-113; a.mlf., *İslâm Hukukunda Ferâiz ve İntikal*, İstanbul 1954, s. 114-115; Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, *el-Fıkhü'l-İslâmî fî şevbihi'l-cedid*, Dimaşk 1967-68, I, 555-556; Bilmen, *Kamus*², V, 212, 348; Haseneyn Muhammed Mahlûf, *İslamda Miras Hukuku* (trc. Ali Hastaoğlu – Tahsin Feyizli), Ankara, ts. (Gaye Matbaası), s. 214-224; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslam Miras Hukuku*, İzmir 2008, s. 47, 198-205; “Tehârûc”, *Mv.F*, XI, 5-16.

HAMZA AKTAN

TEHCİR

(تهجير)

Bilhassa Ermeniler'in
1915'teki sevk ve iskânı
ifade eden terim.

Sözlükte “göç ettirmek” anlamındaki **tehcir**, kökü olan **hicret** kelimesinin de işaret ettiği gibi zorunlu bir göç harekettir. Bu tür göçürmeler, Osmanlılar'ın dışında diğer imparatorluklarda da görülen bir iskân ve cezalandırma yöntemi olup Osmanlılar'da bu kelimenin fazla bir kullanım alanı yoktur. Kitlesel sevk ve nakilleri tanımlamak için daha çok **sürgün** tabirine yer verilmiştir. Bireysel cezalandırmaları ifade etmek üzere **nefy** ve **iclâ** gibi kelimeler kullanılmıştır (bk. SÜRGÜN). **Tehcîr**, Osmanlı Devleti'nde bir iskân metodu olarak kullanılan sürgün uygulamasıyla esasta büyük ölçüde örtüşür. **Tehcîr**, özellikle I. Dünya Savaşı esnasında çeşitli unsurlara uygulanan geçici sevk ve iskânı ifade etmek için gündeme gelmiş olmakla birlikte bir tarih terimi olarak özeldir 1915'te Ermeniler için bu anlamdaki uygulamayı tanımlar. Fakat bunların zorunlu sevk ve iskânıyla ilgili çıkarılan kanun metninde **tehcir** kelimesi geçmez. Yabancı dillerde **tehcir** karşılığında genelde **déportation** kullanılır. Bu kelime öncelikle “yurt dışına

sürmek" mânasını da içerdiğinden konunun yanlış anlaşılmasına yol açmaktadır. Halbuki kelimenin devletin sınırları içinde uzaklardaki başka yerlere nakil ve sevk etme karşılığında kullanıldığı, meselâ, "geçici sevk ve iskân kanunu" ifadesinin "the temporary law of deportation" olarak tercüme edilmesinden de anlaşılmaktadır (Dadrian, s. 221). Bununla birlikte özellikle "yurt dışına sevk" anlamını taşıyan bu kelimenin tercih edilmesiyle kamuoyunun konuya daha olumsuz yaklaşmasının hedeflenmek istendiğini söylemek mümkündür. Öte yandan kanunun ilânından sonra hazırlanan Almanca tercümenin, "başka yerlere sevk ve iskân" anlamı verilmiş olarak ("... nach anderen Orten verschicken und sie dort ansiedeln lassen") doğru yapıldığı görülmektedir. Kanunun "muvakkat" şeklinde tanımlanması meclisin kapalı olmasından ve bir kanun teklifi halinde hazırlanarak hükümetçe kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim bu kanunun meclisin açılmasıyla kanuniyeti teklif edilmek üzere geçici olarak yürürlüğe sokulması dönemin hükümdarı Sultan V. Mehmed Reşad tarafından onaylanmıştır (13 Receb 1333 / 27 Mayıs 1915). Ancak tehcir uygulamasına belirli bir zamanın ardından son verilmesiyle (15 Mart 1915) savaş boyunca kapalı kalan Osmanlı meclisi tarafından onaylanmasına gerek kalmamıştır.

Osmanlı idaresinde Ermeniler'le ilgili meseleler, özellikle XVIII. yüzyılda yoğunluk kazanan misyonerlik faaliyetleri neticesinde ortaya çıkmıştır. Katolik ve Protestan misyonerlerinin etkin çalışmaları sonucu ana kilisenin parçalanmasına giden yol sancılı geçmiştir, bu süreçte mezhep değiştirenler karşılarında devletten ziyade eski kiliselerini bulmuş ve onların ağır yaptırımlarıyla karşılaşmıştır. Zamanla sayıları artan, ancak resmen tanınmayan Katolik Ermeniler'in ana kilisenin takibatına mâruz kalmaları, aforoz edilmeleri ve nihayet patrik tarafından hazırlanan, Katolik olanları içeren bir listenin Bâbü'lî'ye verilmesi ve bunların sürgüne gönderilmesinin istenmesi üzerine XIX. yüzyılda Ermeniler arasında ilk kitlesel göç hareketi yaşanmıştır. 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının ardından Bâbü'lî, savaşın yol açtığı zafiyet ve özellikle Katolik devletlerin (Fransa, Avusturya, İspanya) arka çıkması neticesinde Katolik Ermeniler için genel af çıkarmış ve bunları müstakil bir "millet" olarak resmen tanımıştır (1830). Aynı şekilde 1850'de özellikle İngiltere'nin baskılarıyla Protestan Ermeniler de müstakil bir millet

kabul edilmiştir. Böylece Ermeni ulusu, büyük devlet politikalarının ve onların araçları şeklinde hizmet veren misyonerlerin etkinlikleri sonunda birbirinden nefret eden üç ayrı cemaate bölünmüştür (Beydilli, *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemâati*, s. 8-36).

1828-1829 savaşı esnasında işgale uğrayan Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeniler'in Ruslar'la iş birliği içine girdikleri bilinmektedir. Rusya, İran'la 1826'dan beri sürdürdüğü savaş neticesinde (22 Şubat 1828 Türkmençay Barışı) yeni ele geçirdiği Nahcivan ve Revan hanlıklarının ve içinde henüz Ermeni bulunmadığı bildirilen Karabağ topraklarının birleştirilmesiyle burada Rusya'nın parçası olmak üzere bir Ermeni vilâyeti oluşturmuştur (Mart 1828). Ancak Rusya, Ermeni ahalisi yetersiz kalan bu vilâyete, hem İran'dan (40.000) hem 1828-1829 savaşı esnasında işgal ettiği Doğu Anadolu'dan (100.000 kadar) önemli miktarda Ermeni nüfusunu sevk ve iskân etmek, dolayısıyla tehcire tâbi tutmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde İran'daki savaş sırasında Rus ve Ermeniler arasında gözlenen dayanışma, Doğu Anadolu'nun sınır bölgelerinde yaşayan Ermeniler'in de Ruslar'la iş birliği yapabileceğine işaret etmekteydi. Sınır bölgelerindeki Ermeniler'e güvenilemediğinden ve böyle bir gelişmeye imkân verilmek istenmediğinden Ruslar'la daha savaş hali oluşmadan önce sınır bölgelerindeki Ermeniler'in iç taraflara nakledilmesi ve yerlerine bölgedeki Türk aşiretlerinin yerleştirilmesi düşünülmüştü. Dönemin Kars muhafızının Bâbü'lî'ye yazdığı uyarı mektupları bu durumu açıkça dile getirmekteydi (Beydilli, *1828-1829 Osmanlı Rus Savaşında*, s. 405). Teklif edilen önlemlerin, 1915 tehcirinin askerî yönden gerekliliğine meşruiyet kazandıran ve bu uygulamayla aslında Ermeniler'in kitlesel imhasının hedeflendiğine dair yapılan suçlamaları dayanaksız bırakan başlıca kanıtlardan biri olduğuna şüphe yoktur. Bu durumda Ermeniler'in zorla sevk ve iskân edilmesi macerasının çok daha önceleri başladığını söylemek mümkündür.

XIX. yüzyılın başından itibaren Osmanlı Devleti'nin içine düştüğü kötü durum sebebiyle Balkanlar'daki gayri müslim tebaa başta Rusya olmak üzere büyük devletler tarafından kendi politikaları doğrultusunda istismar edilmekte, bunların kendi devletlerini kurma yolundaki mücadeleleri desteklenmekteydi. Özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar'ın İstanbul önlerine kadar gelmesinden sonra imzalanan

Ayastefanos Antlaşması'nın 16. ve ardından bu antlaşmayı yeniden düzenleyen Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde, "Ahâlisi Ermeni bulunan eyâlâtta ihtiyâcâtı mahalliyyenin icap ettiği islâhât bilâ-te'hîr icrâ ..." ve oralarındaki Ermeniler'in bilhasa "Kürtler'in tecavüzleri"nden korunması hükmü getirilmiştir. Böylece Ermeni meselesi uluslararası bir sorun halinde ortaya çıkmaktaydı. Berlin Antlaşması gereğince İngilizler'in girişimleriyle Ermeniler'e bağımsızlık yolunu açmayı planlayan ıslahat projeleri uzun süre gündemde kalmış, siyasi gelişmelerin aldığı duruma göre zaman zaman ciddi boyutlar kazanmış, genelde denge politikasının bir unsuru şeklinde tehdit vasıtası olarak kullanım anını beklemek üzere kendi haline terkedilmiştir. Bu durum, Doğu Anadolu vilâyetlerinde bir Ermenistan teşkil etmeyi amaçlayan Ermeni örgütlerinin (komita / çete) ortaya çıkmasına ve her türlü kanlı eylemlerle mücadeleye girişmelerine yol açmıştır. Bu sebeple Ermeni meselesi ancak bu örgütlerin -1878 sonrası Makedonya komitacılarının ve günümüzdeki ayrılıkçı Kürt örgütünün faaliyetleri gibi- kanlı eylemlerinin tarihiyle bağlantılı biçimde yazılabilir ve 1915 tehcirini bunlardan soyutlamak mümkün değildir.

Bu örgütler içinde en önemlileri olan Hınçak (Hunchak) 1887 ve Taşnaksutyun (Daşnaksutiun) 1890 yılında kurulmuş, bunların ortaya çıkmasıyla Anadolu'nun her tarafında kanlı olaylar ve isyanlar meydana gelmeye başlamıştır. Ermeni komitaları, daha önceleri Balkanlar'da olduğu gibi neticede büyük devletlerin müdahalesini sağlamak üzere özellikle Erzurum, Merzifon, Sason, Zeytun, Van, Trabzon, Gümüşhane, Erzincan, Diyarbakır, Halep, Urfa, Muş, Bitlis, Harput, Ayıntap, Kayseri, Sivas, Birecik gibi yerlerde ve II. Meşrutiyet'in ilânıyla Adana'da (Yumurtalık, Dört-yol, İskenderun) olmak üzere 1890'dan itibaren önemli insan zayıfına yol açan ve II. Abdülhamid dönemindeki Ermeni katliamları şeklinde takdim edilen (Dadrian, s. 113-176) isyanlar düzenlemişlerdir. Bu arada İstanbul'da da aynı amaçla olaylar çıkarılmıştır. Osmanlı Bankası'na yapılan baskın (1896) ve cuma selâmlığı esnasında II. Abdülhamid'in bombalı bir suikastla öldürülmek istenmesi (21 Temmuz 1905) Ermeni ihtilâl ve terör örgütlerinin bu şehirdeki önemli faaliyetleri arasındadır.

Balkan savaşlarının (1912-1913) Rumeli topraklarının tamamının kaybedilmesiyle sona eren büyük bozgunu ve içindeki siyasal kargaşa Ermeniler için ümit verici ol-

muş, meselenin nihai çözümü anlamında Avrupa müdahalesini ciddi biçimde ortaya çıkarmıştır. Böylece I. Dünya Savaşı öncesinde Ermeniler'in yaşadığı altı vilâyet (Erzurum, Sivas, Elazığ, Bitlis, Van, Diyarbakır) ıslahat meselesi tekrar gündeme gelmiştir. O zamanki idarî taksimatın bu altı vilâyeti günümüzde Erzurum, Erzincan, Van, Ağrı, Hakkâri, Muş, Bitlis, Siirt, Diyarbakır, Elazığ, Mardin, Bingöl, Malatya, Sivas, Amasya, Tokat, Trabzon vilâyetlerini ve kısmen Giresun'u içine almakta idi. Konuyu sahiplenen Rusya, önceleri bu vilâyetlerin birleştirilmesi ve başına bir yabancı genel valinin getirilmesi hususunda ısrar etmiş, ayrıca vilâyetlere göçler sebebiyle sonradan gelip yerleşenlerin (Çerkez, Gürcü) buralardan sürülmesini istemiş, özellikle Abdülhamid zamanında göçebe Kürtler'e verilen Ermeniler'e ait arazilerin eski sahiplerine iadesini öngörmüştür. Sözü edilen arazi meselesi ve arazi davaları Kürt ve Ermeniler arasındaki amansız düşmanlığın en önemli sebeplerinden birini teşkil etmekteydi (Hüseyin Kâzım Kadri, s. 128, 131, 138). Kürtler de arazilerinin ellerinden alınacağı endişesini taşımaktaydı (Lewy, s. 222). Başlayan müzakerelerde bu hususlarda bir anlaşmaya varmanın zor olacağı anlaşıldığından, neticede Batılı devletlerin onayını alan Rusya merkezleri Van ve Erzurum olmak üzere iki özerk vilâyet teşkiline rıza göstermiştir. Buralarda yerleşmiş bulunan Ermeni olmayanların kalmasına izin verilmeyle beraber bu vilâyetlerin toplamı bakımından nüfus çoğunluğuna sahip bulunmayan Ermeniler'in üstün bir konumda yer alması sağlanmıştır. Bu konuda hazırlanan sözleşme (muamele) Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 8 Şubat 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa'nın Yeniköy'deki yazısında imzalanmıştır (Kurat, s. 210). Kurulan özerk vilâyetlerin başına iki yabancı genel valinin tayinine karar verildiğinden bunların isimleri belirlenmiş (Hollandalı Westenek ve Norveçli Hoff), tayinleri gerçekleşmiş (25 Mayıs) ve 14 Temmuz'da iradeleri çıkmıştır (Lewy, s. 37-39; Taş, XIX/42 [1998], s. 934). Ermeniler'in bağımsızlığından ziyade Rusya'nın Doğu Anadolu'ya doğru genişlemesini temin edecek gibi görünen bu proje I. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla gerçekleşmemiş, böylece Anadolu'nun parçalanması ve Ermeni meselesinin çözümünü sonuçlanacak olan bu düzenlemenin hayata geçmesini önlemiştir. Savaşın engellediği nihai hedef, Ayastefanos Antlaşması neticesinde kâğıt üzerinde kalsa bile geçici olarak ele geçirdik-

leri Makedonya'yı günün birinde tekrar sahiplenme ve Büyük Bulgaristan'ı kurma hayalinden vazgeçmeyen ve bu antlaşmayı hukukî bir dayanak şeklinde gören Bulgarlar'ın çete faaliyetleriyle Makedonya'yı kana boğmaları gibi Ermeniler için de bu antlaşma savaşın ardından Anadolu'nun paylaşımından hisse almaya yönelik emellerin, "Anadolu'nun Rusya ile sınırları olan yerlerinde ikinci bir Makedonya yaratmak" (Hüseyin Kâzım Kadri, s. 127) istenmesinin, dolayısıyla peşinde koşulan Büyük Ermenistan hayalinin itici gücünü teşkil etmiştir. Bu amaç, Ermeniler'in savaş içinde Rusya yanında yer almasının ve bölgedeki müslüman nüfusun tamamen ortadan kaldırılmak istenmesinin gerekçesini oluşturmuştur. İmparatorluğun kaybedilen Makedonya topraklarında Arnavutlar'la Sırpalar arasındaki kanlı mücadelenin benzeri şimdi Anadolu'nun bu kısmında Ermeniler'le Kürtler arasında yaşanmaya başlanmıştır. Kafkaslar'dan ve Rus-Ermeni istilâsına uğrayan yerlerden dehşet içinde yollara düşen 1 milyondan fazla müslüman halkın savaşın daha ilk aylarında -III. Ordu (Kafkas ordusu) Kurmay Başkanı Yarbay Felix Guse'nin 1915'teki Ermeni isyanı ve vahşetiyle ilgili anlatımında vurguladığı üzere- yarısına yakın kısmının vahşice katledilmeye başlanması (Özgönül, s. 190) böyle bir hedefin yol açtığı öldürme boyutu içinde gelişmiş ve 1821'de, "Mora'da hayatta tek bir Türk kalmamalı" sloganıyla "arazinin boş teslim alınması" hedefine yönelik olarak Rumlar'ın giriştiği kitlesel katliamlarla benzeşen kanlı bir hesaplaşma içinde geçmiştir. Savaşın başlarındaki bu gelişmelerin 1915 tehcirine gerekçe olduğu açıktır.

İşgale uğrayan bölgelerde Rus-Ermeni karışımı kuvvetlerin müslümanların tamamen ortadan kaldırılmasını, dolayısıyla bir etnik temizliği öngören, içlerinde Erzurum mebusu sıfatıyla Osmanlı meclisine girmiş olan Karakin Pastırmacıyan (çeteci adıyla Armen Gora) gibilerin de yer aldığı Ermeni çetelerinin sürdürdüğü katliamlar bölgedeki müslüman ahalinin yollara dökülmesine ve büyük kayıplar verilmesine yol açmış, cephe ilerisi ve gerisindeki çarpışmalar bir sivil savaş haline dönüşmüştür (McCharty, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, s. 138). Müslümanlarla Ermeniler arasında cereyan eden bu mücadelenin, zayıf olan ve günümüze kadar propaganda malzemesi olarak kullanılan abartılı Ermeni nüfusundan çok daha fazla oranda bir müslüman nüfusun katline ve kaybına sebebiyet verdiği dikkatlerden kaç-

ılmıştır. Göçe tâbi tutulan Ermeniler'in yol esnasında özellikle Kürt aşiretleri ve Arap bedevîlerinin ("Kürt ve Arap haydutlar", Demirel, s. 257) saldırılarına mâruz kaldıkları, bunun yüksek insan zayıyatının önemli sebeplerinden birini teşkil ettiği gelişmelerle ilgili çeşitli raporlarda belirlenmiş, konuya dair son yayınlarda giderek daha fazla vurgulanmaya başlanmıştır (Lewy, s. 221-224). Buna, yol esnasında güvenlik tedbirleri almaya çalışan Osmanlı idarecilerinin savaş şartları yüzünden cephelerden yeterli asker çekip bu işe tahsis edememelerinden veya cepheye sevkedilmek zorunda kalan askerlerin yerlerini dolduramayan jandarmanın yetersizliğinden kaynaklanan olumsuzlukları da eklemek mümkündür. Aynı zamana denk düşen Çanakkale savaşları da doğu cephesinin yeterince takviye edilmesine engel olmaktadır. Doğu cephesindeki asker açığının kapatılması amacıyla jandarmaların buralara sevk edilmesi neticesinde iç kesimlerde güvenlik önemli derecelerde zaafa uğramakta, bu da Kürt çetelerinin öldürme olayları ve soygunlarının daha da artmasına yol açmaktaydı.

İttihat ve Terakkî idarecilerinin, I. Dünya Savaşı'ndan birkaç ay önce doğuda iki özerk eyaletin kurulmasıyla ilgili antlaşmanın ileride sebep olabileceği gelişmelerden endişe duyup bölgedeki Ermeni nüfusunun dağıtılmasını düşünmüş olduklarını söylemek mümkündür; fakat aslında Ermeniler'in başka yerlere nakledilmesi fikrinin Almanlar'dan çıktığı ciddi biçimde ileri sürülmektedir (Dadrian, s. 256). Bu konuda çıkarılan kanun tehcir uygulamasını ilgili mahallerdeki askerî yetkililerin onayına bırakmaktaydı ve genelde askerî emir ve kumanda mevkiinde bulunanların büyük çoğunluğu Alman subaylarından oluşmaktaydı. Meselâ Askerî Harekât Dairesi Başkanı Yarbay Otto von Feldmann tehcir kararını veren subaylardan biriydi; bizzat Liman von Sanders ve diğer önde gelen Alman generalleri de bu sorumluluğu paylaşmıştı. Bu esnada ordu kumandanlığı ve kurmaylık vazifeleri yapan Alman subayları yanında özellikle Türk Orduları Genelkurmay Başkanlığı'nda Alman Generali Friedrich Bronsart von Schellendorf'un (1913-1917) bulunduğu (bunun ayrılmasıyla Hans von Seeckt, 1917-1918), askerî harekât planlaması dışında savaşın büyük ölçüde teknik hizmet, silâh, mühimmat ve nakit para yönünden Alman yardımıyla yürütüldüğü, cephelerin Alman askerî harekâtına hizmet etmek üzere açıldığı dikkatlerden ka-

çırılmamalıdır. Dolayısıyla tehçir kararının alınmasını ve uygulanmasını Almanya'nın onayı ve katılımı olmadan düşünmek pek mümkün değildir. Meselenin aydınlığa kavuşturulması Alman askerî arşiv belgelerinin ışığında mümkün olacağı açık olmakla beraber, J. Lepsius'tan bu yana konunun hariciye arşivi belgeleriyle takdiminde ısrar edilmesinin (*Der Völkermord*, s. 113 vd.) herhalde bir anlamı olsa gerektir.

Yola çıkarılan Ermeniler'in daha iyi korunması için Alman askerlerinin tahsis edilmesi gibi düşünceler dile getirilmiş, ancak cephelerdeki sıkışıklık buna imkân vermemiştir. İstanbul'daki Alman elçisi Baron von Wangenheim'in Ermeniler için müdahalede bulunulması yolunda kendisine yapılan ricaları reddettiği, Türk hükümetinin aldığı tedbirleri ve bunun uygulanmasını açıkça onayladığı bilinmektedir. Ona göre savaşın başarılı bir şekilde sürdürülmesi esastır ve bu hedef için her vasıta mubah olup tehçir uygulaması Alman çıkarları doğrultusunda ortaya konulmuştur. Ermeniler, Türkler'in fanatik düşmanı ve İtilâf devletlerinin dostudur, dolayısıyla Alman planlarının uygulanmasında tehlikeli bir engel teşkil etmektedir. Elçinin bu görüşleri askerler tarafından aynen paylaşılmaktaydı. Von Wangenheim, göçürülen Ermeniler'in inşa halindeki Bağdat demiryolu hattı boyunca yerleştirilmek üzere Mezopotamya'ya naklini öngörmekteydi (Pomianskowski, s. 161-162). Nitekim Ermeniler'in bu düşünce doğrultusunda söz konusu istikametlere sevk edilmesi herhalde bir rastlantı değildir.

Tehçire tâbi tutulan Ermeni sayısının belirlenmesine yönelik çeşitli hesaplar yapılmış olmakla beraber kesin bir rakam vermek mümkün değildir. Sözü edilen Ermeni ayaklanmalarını bile "muhayyel" diye niteleyen (*Der Völkermord*, s. 60-64), özellikle Vahakn N. Dadrian gibi yazarların temsil ettiği tek taraflı masumiyet iddiaları ve sayısallığın abartısı, ciddiyetlerine ağır bir darbe vurmuş olarak belki de konuya en önemli katkıyı sağlamıştır. Bu durumda yandaş kişilerin ortaya attığı sayıların zaman içinde artarak değişkenlik arzemesinden ötürü bunlara dayalı sabit bir rakam vermek mümkün görünmemektedir. Çeşitli kaynaklara göre tehçire tâbi tutulanların sayısı 438.000'den 1 milyona kadar çıkmakta, buna bağlı şekilde meydana gelen Ermeni kayıpları da 56.000'den 2 milyona kadar farklılık göstermektedir (döküm için bk. Lewy, s. 236, 240). Talat Paşa'ya atfedilen sihhati tartışmalı defterde tehçire tâbi tutulanların 924.158

olarak gösterilmesinin geçerliliği ise reddedilmiştir (Halaçoğlu, *Sürgünden Soykırıma*, s. 62, 66). Bunun karşısında Rus-Ermeni birliklerinin önünden kaçan müslüman muhacirlerinin sayısının Dahiliye Nezâreti'nin sadârete takdim ettiği 7 Aralık 1916 tarihli rapora göre 702.000'i geçtiği bilinmektedir (Kâmuran Gürün bunu yanlışlıkla göçe tâbi tutulan Ermeniler'in sayısı diye göstermektedir; *Ermeni Dosyası*, s. 223, 226). Asgari verilerden hareketle 1914-1922 yılları arasında müslüman kayıplarının en az 2,5 milyon tuttuğu ve Anadolu'da müslüman kaybının toplam nüfusun % 18'ini oluşturduğu, savaşın ilk yıllarında Rus işgaline uğrayan yerlerde öldürülen müslümanların sayısının 1,5 milyonu bulduğu hesaplanmıştır. Bitlis, Van ve Erzurum gibi vilâyetlerde bu oranın % 62'ye (612.610) varması Ermeniler'in yaptığı katliamın boyutunu göstermesi bakımından önemlidir (McCharty, *Ölüm ve Sürgün*, s. 138).

Savaş esnasında Ermeniler'den başka halklar da yer değişimine tâbi tutulmuştur. Osmanlı idarecileri, genelde bu tür zorunlu nakillere gerekçe olarak açık isyan hali veya ciddi boyutta güvenlik tehdidi aramışlardır. Nitekim Genelkurmay Başkanı General Bronsart von Schellendorf'un Rumlar'ın Ege sahillerinden iç kesimlere nakline dair talebi Sadrazam Talat Paşa tarafından açık bir isyan hali bulunmaması sebebiyle geri çevrilmiştir. Bununla beraber savaş süresinde bu bölgelerdeki Rum nüfusta da askerî gerekçelerle önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Böylece 1915 Çanakkale deniz ve kara savaşlarının başlaması sebebiyle Gelibolu, Çanakkale, Marmara adası, Trakya geneli, ayrıca Ayvalık, Muğla, Antalya sahil bölgelerinde, 1916 yılı içinde Karadeniz bölgesinde Rum ahalinin yerlerinden edilmesi söz konusu olmuştur. Suriye ve Hicaz'daki bazı ailelerin de başka yerlere nakilleri gerçekleşmiştir. Suriye'den Fransız taraftarı olmaları töhmetiyle Anadolu içlerine sevk edilen Arap ailelerinin sayısı 5000 diye verilmekte, Hicaz'dan (Medine) iaşe sıkıntılarına bağlı şekilde göçe tâbi tutulanların sayısının 40.000 olduğu bildirilmektedir.

I. Dünya Savaşı'nda sivil halkın daha önceki savaşlarda görülmeceği derecede büyük acılar çektiği, zayıyata uğradığı ve bunun cephe gerisindeki insanların başlarına gelen felâketlerin boyutu açısından ancak II. Dünya Savaşı ile kıyaslanabileceği açıktır. Dağılan imparatorlukların paylaşılması ve yeniden şekil bulması aşamalarından geçilmek zorunda kalındığında

sade halkın çok daha ağır bedeller ödemek zorunda kalması kaçınılmazdır. Avrupa'nın birinci genel savaşın uyarılarına rağmen hızla ikincisine doğru yönelmesinde, dağılan imparatorlukların ve bunların paylaşılan topraklarında karmaşık halde yaşayan halklarının yarattığı azınlıklar meselesinin birinci derecede etken olduğu bilinmektedir. Savaş esnasında Anadolu'da meydana gelen insan zayıyatı toplamının, genel savaşa katılan devletlerin verdiği kayıpların bütünüyle kıyaslanabilecek ölçüde olması yaşanan felâketin boyutlarını gözler önüne sermektedir. Anadolu'nun Avrupa'nın çok daha kanlı geçmek üzere yaşayacağı ikinci genel savaş felâketinden sakınmış bulunması tarihin kendisine havale ettiği hesabı ödemiş olmasındandır. Müslüman veya gayri müslim bütün halkların mâruz kaldığı tehçirin bu hesabın en önemli kalemini meydana getirdiğini inkâr etmek mümkün değildir.

BİBLİYOGRAFYA :

Ahmed Refik [Altınay], *Kafkas Yolları Hâtıralar, Tahassüsler*, İstanbul 1919, tür.yer.; a.mlf., *İki Komite İki Kitâb*, İstanbul 1919, tür.yer.; J. Lepsius, *Deutschland und Armenien 1914-1918: Sammlung diplomatischer Aktenstücke* (Potsdam 1919), Bremen 1968; Şekip Arslan, *Das Armenische Lügengewebe*, Berlin 1921; J. Pomianskowski, *Der Zusammenbruch des Osmanischen Reiches*, Leipzig 1927, s. 161-162; Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara 1970, s. 57, 210; Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul 1976, s. 458-532; *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilâliyyesi* (haz. H. Erdoğan Cengiz), Ankara 1983, tür.yer.; Kâmuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, İstanbul 1983, tür.yer.; Kemal Beydilli, *1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler*, Ankara 1988, s. 405-407; a.mlf., *II. Mahmud Devri'nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi'nin Tanınması (1830)*, Cambridge 1995, tür.yer.; Azmi Süslü, *Ermeniler ve 1915 Tehçir Olayı*, Ankara 1990, s. 52-56, 99-100; Hüseyin Kâzım Kadri, *Türkiye'nin Çöküşü* (haz. Yılmaz Dağcıoğlu), İstanbul 1992, s. 127, 128, 131, 138; Ali Karaca, *Anadolu İslahâtı ve Ahmet Şâkir Paşa: 1838-1899*, İstanbul 1993, s. 37-43; V. N. Dadrian, *The History of the Armenian Genocide*, Providence 1995, s. 113-176, 221, 256 vd.; J. McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi: 1821-1922* (trc. Bilge Umar), İstanbul 1995, tür.yer.; a.mlf., *Müslümanlar ve Azınlıklar: Osmanlı Anadolu-sunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu* (trc. Bilge Umar), İstanbul 1998, tür.yer.; *Ermeniler: Sürgün ve Göç* (haz. Hikmet Özdemir v.dğr.), Ankara 2004, tür.yer.; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehçiri*, İstanbul 2004, s. 76-77; a.mlf., *Sürgünden Soykırıma Ermeni İddiaları*, İstanbul 2006, s. 62, 66, 75; a.mlf., "Tehçir Edilen Nüfus, Kayıplar ve Göçler", *Türk Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar: Sempozyum Bildirileri*, İstanbul 2008, s. 143-178; G. Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, Salt Lake City 2005, tür.yer.; Kemal Çiçek, *Ermeniler*

rin Zorunlu Göçü: 1915-1917, Ankara 2005; Tamer Akçam, *Ermeni Meselesi Hallonulmuştur: Osmanlı Belgelerine Göre Savaş Yıllarında Ermenilere Yönelik Politikalar*, İstanbul 2005; *Der Völkermord an den Armeniern 1915/16: Dokumente aus dem Politischen Archiv des Deutschen Auswärtigen Amtes* (ed. W. Gust), Springe 2005, tür.yer.; Cem Özgönül, *Der Mythos eines Völkermordes*, Springe 2006, tür.yer.; Yusuf Sarıay, "Ermeni Tehciri ve Yargılamalar 1915-1916", *Türk-Ermeni İlişkilerinin Gelişim ve 1915 Olayları Uluslararası Sempozyum Bildirileri*, Ankara 2006, s. 262-264; a.mlf., "24 Nisan 1915 Genelgesi ve İstanbul'da Tutuklanan Ermeni Komitacılar", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu* (haz. Bülent Bakar v.dğr.), İstanbul 2007, s. 129-145; a.mlf., "Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni Tehciri", *Türk Ermeni İlişkilerinde Yeni Yaklaşımlar: Sempozyum Bildirileri*, s. 119-141; Muammer Demirel, "Yaşayanların Anılarıyla Tehcir", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, s. 257; Bülent Bakar, *Ermeni Tehciri*, Ankara 2009; F. Guse, "Der Armenieraufstand 1915 und seine Folgen", *Wissen und Wehr*, sy. 10, München 1925, s. 620 vd.; Fahri Taş, "Vilâyat-ı Şarkıyye Islahâtı ve Genel Müfettiş Nicolas Hoff", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV/42, Ankara 1998, s. 930-934; Süleyman Beyoğlu, "1915 Tehciri Hakkında Bazı Değerlendirmeler", *TDA*, sy. 131 (2001), s. 66-67; a.mlf., "Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve I. Dünya Savaşı'nda Arap Tehciri", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, sy. 11, İstanbul 2004, s. 35-38.

KEMAL BEYDİLLİ

TEHECCÜD

(التَهَجُّدُ)

Yatsı namazının ardından
fecre kadar geçen süre içinde
uykudan kalkıp namaz kılmak
ve bu süre zarfında
kılınan nâfile namaz,
gece namazı.

Karşıt anlamlı bir kelime olan (ezdâd) **teheccüd** sözlükte "uyumak; uyanmak, uykudan güçlükle uyanmak" anlamına gelir (Hatîb eş-Şirbînî, I, 348; İbn Âbidîn, II, 24). Dinî bir terim olarak yatsı namazı ile fecr-i sâdık arasında bir müddet uyuyup uyanıktan sonra namaz kılmayı ve bu süre içinde kılınan nâfile namazı (teheccüd namazı, kısaca teheccüd) ifade eder; teheccüd özellikle vitir ve terâvih gibi diğer gece namazlarından bu yönüyle ayrılır. İmam Şâfiî ve Müzenî'nin eserlerindeki bir ifadeyi esas alan bazı Şâfiîler'e göre vitirle teheccüd aynı namazdır (Şâfiî, I, 59; Mâverîdî, II, 286; Nevevî, I, 432; Büceyrimî, II, 61).

Kur'an-ı Kerîm'de gecelerin ibadetle ihya edilmesinin önemini vurgulayan birçok âyet bulunmakta, bunların bir kısmında doğrudan Hz. Peygamber'e hitap edilirken (el-İsrâ 17/79; Tâhâ 20/130; Kâf 50/40; et-

Tûr 52/49; el-Müzzemmil 73/1-7, 20; el-İnsân 76/25) bir kısmında gece vakti Allah'a kulluk için özel çaba harcayan müslümanları övücü ve özendirici ifadeler yer almakta (Âl-i İmrân 3/17; el-Enbiyâ 21/20; el-Furkân 25/64; es-Secde 32/16-17; ez-Zümer 39/9; ez-Zâriyât 51/15-18), bir âyette ise Ehl-i kitap içerisinde inançlarında samimi olan ve geceleri Allah'ın âyetlerini okuyup secdeye kapanan bir grubun varlığından söz edilmektedir (Âl-i İmrân 3/113). Teheccüd namazı, adını İsrâ sûresinin 79. âyetinde geçen "tehecced" (teheccüd namazı kıl) kelimesinden almakla birlikte Resûl-i Ekrem'e gece namazı kılması daha peygamberliğin başlangıcında nâzil olan Müzzemmil sûresinin ilk âyetleriyle emredilmiştir (73/1-7).

Gece namazının önemi ve fazileti konusunda çok sayıda hadis vardır. Müzzemmil sûresinin nüzûlünden sonra her gece teheccüd namazı kılan Hz. Peygamber (Buhârî, "Teheccüd", 4; Ebû Dâvûd, "Teṭavvu", 17-18, 27) farzlar dışında en faziletli namazın gece yarısı kılınan olduğunu belirtmiş (*Müsned*, II, 303, 329; Müslim, "Şıyâm", 203), "Gece namazını kılın; çünkü bu sizden önceki sâlih kulların devam ettiği, Allah'a yaklaşmaya vesile olan, günahları örten ve engelleyen bir ibadettir" buyurmuş (Tirmizî, "Da'âvât", 115; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, II, 502), geceleri uzun olduğundan gece ibadetini, gündüzleri kısa olduğundan orucu kolaylaştırması sebebiyle kış aylarını müminin baharı diye tanımlamıştır (*a.g.e.*, IV, 297). Yine Resûl-i Ekrem hanımlarını, kızı Fâtımâ'yı ve damadı Hz. Ali'yi uyanamadıkları zaman bizzat uyandırıp gece namazına kaldırmış (Buhârî, "Vitr", 3; "Teheccüd", 5; "Leyletü'l-İkâd", 5), gece namazı için birbirini uyandıran eşlere hayır duada bulunmuş (Ebû Dâvûd, "Teṭavvu", 18; "Vitr", 13), çok sevdiği Abdullah b. Ömer için, "Abdullah ne iyi insan, bir de gece namazı kılsa!" demiş (Buhârî, "Fezâ'ilü aşhâbi'n-nebi", 19), bunun üzerine İbn Ömer gece namazlarını sürekli kılmıştır (*DîA*, I, 127). Öte yandan ibadetlerin az da olsa devamlı yapılmasına önem veren Resûlullah (Buhârî, "İmân", 33; "Rikâk", 18; Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 218) teheccüdün düzenli kılınmasını tavsiye eder ve alışkanlık haline getirenlerin bu namazı terketmesini hoş görmezdi (*Müsned*, II, 170; Buhârî, "Teheccüd", 19; İbn Mâce, "İkâmet", 174). Ayrıca Resûl-i Ekrem, düzenli biçimde teheccüd kılan ve gece uyanıp namaz kılmak niyetiyle yattığı halde uyanmadan sabahlayan bir müminin gece namazı kılmış gibi

muamele göreceğini, zaman zaman namaza kalkmasına engel olan uykunun da Allah'ın ona bir hediyesi olduğunu belirtmiş (İbn Mâce, "İkâmet", 177; Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 63), kendisi de gece namazını herhangi bir sebeple kılamadığı durumlarda gündüz onun yerine fazlasıyla kılmıştır (Müslim, "Şalâtü'l-müsâfirîn", 139; Ebû Dâvûd, "Teṭavvu", 26; Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 2).

Bir namaz türü olması yani kıyam, kıraat, rükû, secde vb. tesbihatı yoğun biçimde barındırması yönüyle teheccüd, en değerli kulluk amelleri arasında yer aldığı gibi bu namazın kılındığı zaman ve mekân da ona özel bir değer kazandırmaktadır. Fahrreddin er-Râzî'nin ifadesiyle gece mânevî lutuf, feyiz ve bereketin en bol ve en mükemmel şekilde elde edildiği zaman dilimidir (*Mefâtiḥü'l-ğayb*, XXII, 36). Gece vakti sakın bir ortamda ifa edilmesinden dolayı zihni meşgul eden takıntılardan uzak bir ortamın sağladığı huşû ve huzur, gece sükûnetinin oluşturduğu duygusal yoğunluk, namazı kılanın kendisiyle baş başa kalması sebebiyle ortaya çıkan ihlâs, samimiyet ve safiyet, herkesin uyuduğu bir vakitte uykunun bölünmesinden dolayı nefse galip gelme ve sonuçta oluşan mânevî atmosfer teheccüdü diğer nâfile namazlardan farklı kılan özelliklerdir. Gece namazının gündüz kılınan nâfilelere göre daha etkili (el-Müzzemmil 73/6) ve daha faziletli (Müslim, "Şıyâm", 202; Nesâî, "Kıyâmü'l-leyl", 6) kabul edilmesinin sebepleri de bunlar olmalıdır. Öte yandan Müzzemmil sûresinin 5. âyetinde belirtildiği üzere Hz. Peygamber'den kendisine yüklenecek ağır göreve böyle bir namazla hazırlanmasının istenmesi, teheccüdün günlük işlerde ortaya çıkabilecek sıkıntılarda metanetle hareket etme gücü sağlayıcı bir fonksiyona sahip olduğunu, insanı yönlendirici bir özellik taşıdığını göstermektedir. Nitekim Kur'an'ın müminlerden sabır ve namazla Allah'tan yardım talep etmeleri yönündeki isteği (el-Bakara 2/45, 153) gece namazı şeklinde de yorumlanmıştır (Ebû Tâlib el-Mekkî, I, 69).

Ümmeti hakkında teheccüdün nâfile hükmünde olduğu âlimlerin büyük çoğunluğunca kabul edilmekle birlikte Resûl-i Ekrem hakkında farz mı nâfile mi olduğu hususunda görüş ayrılığı vardır. Hz. Âişe ve Abdullah b. Abbas'tan gelen rivayetlere göre teheccüd namazı Müzzemmil sûresinin ilk âyetleriyle farz kılınmış, ancak Hz. Peygamber gibi geceleri ayakları şişinceye kadar namaz kılmaya başlayan müslümanlara bu ibadet ağır gelince aynı sù-